

ΤΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΜΑΝΟΛΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ)
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών

Υπό την εποπτεία του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών (Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη) του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης συντάσσεται¹ το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Πρόκειται για ένα γλωσσικό λεξικό που φιλοδοξεί να δώσει τη σύγχρονη νεοελληνική γλώσσα όπως μιλιέται από τον μέσο Νεοέλληνα, όπως γράφεται από τη νεοελληνική πεζογραφία, τον ημερήσιο και τον περιοδικό Τύπο, όπως ακούγεται από το ραδιόφωνο και την τηλεόραση. Θα έχει χαρακτηριστικά περιγραφικό, αναγκαστικά όμως θα είναι ως ένα σημείο ρυθμιστικό και θα παρέχει τις προϋποθέσεις για μια ευρύτερη και συστηματικότερη λεξικογραφική αποτύπωση της ελληνικής γλώσσας.

Το Λεξικό απευθύνεται πρώτα-πρώτα στους Έλληνες μαθητές και καθηγητές του Γυμνασίου και του Λυκείου, στους Έλληνες φοιτητές, στους ξένους που μαθαίνουν ελληνικά και βρίσκονται σε κάπως προχωρημένο στάδιο και στους δασκάλους της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας· όπως, όμως, επιδιώκει να διδάξει τη λειτουργία και τη χρήση της γλώσσας στα ποικίλα επίπεδα λόγου και σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, απευθύνεται και στο ευρύτερο μορφωμένο κοινό.

1. ΤΟ ΛΗΜΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Λέξεις που η χρήση τους είναι αυστηρά περιορισμένη και ειδική δεν περιλαμβάνονται στο Λεξικό, γιατί το Λεξικό δεν φιλοδοξεί να γίνει «θησαυρός» της νεοελληνικής. Στο λημματολόγιο, εκτός από τις λέξεις που βρίσκονται στον πυρήνα της νέας ελληνικής, περιλαμβάνονται: όλες οι γραμματικές λέξεις, προθήματα και επιθήματα, α' και β' συνθετικά. Από τους επιστημονικούς όρους οι πιο κοινοί,

---

1. Δημοσιεύτηκε το 1998. Το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, ύστερα από συμφωνία με το Ινστιτούτο, δημιούργησε την ηλεκτρονική έκδοση του Λεξικού και το 2000 τη διέθεσε στην ελληνική εκπαιδευτική κοινότητα. Συντάκτες του Λεξικού: Ε. Μαυραράκη-Πολυβίου, Γ. Μώρος, Ν. Παπαϊωάννου, Γ. Παπαναστασίου, Α. Σιμώτα-Βασιλά, Σ. Τσολάκη, Π. Φλώρου-Παναγιωτοπούλου και Ν. Φωτίου.

που είναι γνωστοί από τις εφημερίδες, τα περιοδικά και τα εκλαϊκευτικά άρθρα, καθώς και οι όροι που είναι κοινοί σε δύο ή σε περισσότερες επιστήμες. Από τις λέξεις που χρησιμοποιούνται στη λογοτεχνία, αυτές που έχουν περάσει στον κοινό γραπτό ή προφορικό λόγο. Από τους νεολογισμούς και τα δάνεια μόνον όσα έχουν ευρύτερη χρήση. Στο ληματολόγιο περιλαμβάνονται, ακόμη, λέξεις ιστορικού λεξιλογίου, λέξεις παρωχημένου λεξιλογίου, από τις λέξεις της μάγκικης γλώσσας καθώς και τις χυδαίες οι πιο κοινές, επίθετα παράγωγα από κύρια ονόματα, ονοματοποιίες, λέξεις της μεταγλώσσας του Λεξικού. Αποκλείονται οι ιδιοματικές λέξεις και διαλεκτικοί τύποι λέξεων της κοινής, καθώς και λέξεις αρχαίες (όχι όμως και αρχαϊστικοί τύποι ή εκφράσεις που χρησιμοποιούνται και σήμερα στον λόγο). Από τις ιδιοματικές γίνονται λήμματα οι πολύ γνωστές και καταχωρίζονται στο Λεξικό με την ένδειξη «λαϊκότροπες».

Το Λεξικό περιλαμβάνει περίπου 50.000 λήμματα και θα είναι επίτομο.

Για να μπορεί ο χρήστης να το συμβουλευτεί μέσα σε σύντομο χρόνο, υιοθετήθηκε η αλφαβητική κατάταξη των λημάτων. Ωστόσο, η αρχή αυτή παραβαίνεται, για λόγους οικονομίας χώρου, μόνο για τα υποκοριστικά, τα μεγεθυντικά και τα επιρρήματα από επίθετα, που σημασιολογικά ελάχιστα διαφοροποιούνται από την πρωτότυπη λέξη στην οποία υπάγονται. Φυσικά, αποτελούν χωριστά λήμματα όσα από τα παράγωγα αυτά διαφοροποιούνται σημασιολογικά από την πρωτότυπη λέξη. Είναι ευνόητο ότι αυτά ισχύουν μόνο για τα υποκοριστικά και τα μεγεθυντικά που δεν έχασαν την υποκοριστική ή μεγεθυντική τους σημασία. Για τους ίδιους λόγους και στις ίδιες περιπτώσεις πολλά ουσιαστικοποιημένα επίθετα δεν αποτελούν χωριστά λήμματα.

Μια από τις πρωτοτυπίες του Λεξικού είναι ότι εφαρμόζει τη μέθοδο της ομοηχίας, εκεί που τα παλαιότερα λεξικά χρησιμοποιούν τη μέθοδο της πολυσημίας, δηλαδή διασπά ένα λήμμα, πολύσημο κατά τα άλλα λεξικά, σε δύο ή σε περισσότερα λήμματα. Η διάσπαση αυτή εφαρμόζεται στις ακόλουθες περιπτώσεις: (α) όταν δύο ή περισσότερα λήμματα ομόηχα και ομόγραφα έχουν διαφορετική ετυμολογία, (β) όταν διαφέρουν μορφολογικά, και (γ) όταν έχουν εντελώς διαφορετική σημασία.

Στα διπλόμορφα λήμματα ο κοινότερος τύπος θα αποτελεί το βασικό λήμμα· εκεί, όμως, θα αναφέρονται και οι άλλοι τύποι, οι οποίοι θα υπάρχουν στην αλφαβητική τους σειρά με παραπομπή στο βασικό λήμμα.

2. ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ. ΤΟ ΛΗΜΜΑ

Κανονική μορφή του λήμματος θεωρούμε: για τα ουσιαστικά την ονομαστική ενικού, για τα επίθετα την ονομαστική ενικού και στα τρία γένη στον θετικό βαθμό, για τις αντωνυμίες και τα αριθμητικά την ονομαστική ενικού και στα τρία γένη, για τα ρήματα το α' ενικό πρόσωπο του ενεργητικού (ή παθητικού) ενεστώτα. Η αρχή αυτή παραβαίνεται μόνο σε ειδικές περιπτώσεις, όπως είναι

τα *pluralia tantum*, τα αποθετικά ρήματα ή κάποια τριτοπρόσωπα ρήματα.

Το ουσιαστικό προσδιορίζεται από το άρθρο του· το αντίστοιχο θηλυκό του, όταν υπάρχει, σημειώνεται δίπλα.

Στα επίθετα, στα αριθμητικά και στις αντωνυμίες γράφεται ολόκληρος ο τύπος του αρσενικού, ενώ από τα άλλα γένη μόνον το τμήμα της λέξης που αλλάζει και συμπίπτει συνήθως με την κατάληξη.

Στα ρήματα δίνεται, εφόσον υπάρχει, και ο ασυνείρητος τύπος σε *-άω*.

Αμέσως μετά το λήμμα σημειώνεται η φωνητική μεταγραφή με βάση το διεθνές φωνητικό αλφάβητο (*Principles of the International Phonetic Association* 1949) προσαρμοσμένο στα νέα ελληνικά. Επειδή δεν έχουν προηγηθεί ειδικές μελέτες που να μας δίνουν με στατιστικά στοιχεία τη συνίζηση ή την προφορά των δάνειων λέξεων, για τη συνίζηση αποφασίστηκε να προτιμηθεί η ασυνίζητη προφορά στους λόγιους τύπους, που λέγονται συνιζημένοι αλλά και ασυνίζητοι, π.χ. *διάθεση* [diathesi] και *όχι* [djathesi]. Για τα δάνεια θα προτιμηθεί η προφορά που βρίσκεται κοντά στον ξένο τύπο, εφόσον βέβαια λέγεται πραγματικά και με κάποια συχνότητα, π.χ. *σαμπάνια* [sampaɲa].

Οι αριθμοί που ακολουθούν τη φωνητική μεταγραφή των κλιτών λέξεων παραπέμπουν σε πίνακες κλιτικών παραδειγμάτων. Τύποι που δεν καλύπτονται από αυτούς δίνονται με πλάγια στοιχεία μέσα στο ίδιο το λήμμα.

Από τα διάφορα είδη ορισμού που υπάρχουν γενικά, αποφεύγουμε τον ορισμό με λόγιο συνώνυμο, τον ετυμολογικό ορισμό, τον ορισμό με λέξεις συγγενικές με το λήμμα και τον εγκυκλοπαιδικό ορισμό. Προτιμούμε τον ορισμό με βάση τα διακριτικά χαρακτηριστικά και το συντακτικό σχήμα, όταν αυτό οδηγεί σε διαφοροποίηση της σημασίας· περίπτωση μεταβατικών και αμετάβατων ρημάτων. Ακόμη, είναι δυνατόν ένα λήμμα να μην οριστεί με συνώνυμη περιγραφή, αλλά με ερμηνευμα σε μεταγλώσσα. Τα ερμηνεύματα αυτά είναι συχνά σε προθήματα, επιθήματα, α' και β' συνθετικά, σε φράσεις και εκφράσεις, σε γραμματικές λέξεις και αλλού, π.χ. *ήλιος με δόντια*, 'για χειμωνιάτικη ηλιόλουστη αλλά παγερή μέρα'. Οι λέξεις του ορισμού καταβάλλεται προσπάθεια να είναι όσο το δυνατόν κοινές και συχνές και, οπωσδήποτε, υπάρχουν ως λήμματα στο Λεξικό.

Η ιστορική σειρά των σημασιών δεν αποτελεί δεσμευτικό κριτήριο για την κατάταξή τους. Δίνεται προτεραιότητα στο γενικό σε σχέση με το ειδικό, στην κυριολεξία σε σχέση με τη μεταφορά, στο συχνότερο στη χρήση σε σχέση με το λιγότερο συχνό ή το σπάνιο. Δεν πρέπει εδώ να παραβλέπεται το ποσοστό της υποκειμενικότητας.

Τα συνώνυμα δίνονται, κατά κανόνα, μετά τον ορισμό. Συνώνυμα μιας ειδικής χρήσης μπαίνουν μετά το παράδειγμα και είναι στην ίδια πτώση με τη λέξη του παραδείγματος την οποία σχολιάζουμε. Ως συνώνυμο μπορεί να δοθεί και συνώνυμη φράση. Επειδή το Λεξικό δεν είναι ένα ειδικό λεξικό συνωνύμων, για λόγους οικονομίας δίνονται μόνον τα πλησιέστερα συνώνυμα. Το συνώνυμο ενός λήμματος,

όταν είναι πολύσημο, συνοδεύεται από τον αριθμό της σημασιολογικής ανάλυσης που έχει στο δικό του λήμμα. Η ένδειξη *πρβ.*, ‘παράβαλε’, χρησιμοποιείται για τα απομακρυσμένα συνώνυμα που έχουμε λόγο να τα αναφέρουμε, για να τα συγκρίνουμε και να τα διαφοροποιήσουμε. Με μεγαλύτερη ακόμη οικονομία δίνονται τα αντίθετα. Παραλείπονται τα αντίθετα, όταν αναφέρονται στον ορισμό. Ακόμη, όπως και στα συνώνυμα, ένα αντίθετο μπορεί να δοθεί και μετά το παράδειγμα.

Τα παραδείγματα θα είναι τόσα όσα χρειάζεται, για να επιβεβαιωθεί και να καταδειχτεί η σημασία, η χρήση και η σύνταξη του λήμματος. Καταβάλλεται προσπάθεια να είναι σύντομα και σαφή, να αντιπροσωπεύουν –κατά το δυνατό– διαφορετικούς γραμματικούς τύπους και συντακτικές δομές, αλλά να μην επικαλύπτονται σημασιολογικά μεταξύ τους. Οι πηγές από όπου αντλούνται τα παραδείγματα είναι: η λογοτεχνία² (τα παραδείγματα από συγγραφείς παρατίθενται αυτούσια χωρίς το όνομα του συγγραφέα, εφόσον είναι σύντομα και περιεκτικά, διαφορετικά διασκευάζονται), ο Τύπος (εφημερίδες, περιοδικά, εκλαϊκευτικές και επιστημονικές εκδόσεις), η τηλεόραση, το ραδιόφωνο και, τέλος, ο συντάκτης. Το παράδειγμα του λεξικογράφου έχει πολλά πλεονεκτήματα: αναφέρεται στη σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα, μπορεί να είναι κοινότατο, χωρίς να καταντά γελοίο· ένα τέτοιο παράδειγμα, βέβαια, αυξάνει το ποσοστό της υποκειμενικότητας στο Λεξικό.

Ύστερα από κάθε σημασία καταχωρίζονται οι αντίστοιχες ιδιότητες φράσεις (φράσεις, εκφράσεις, γνωμικά, παροιμίες). Οι φράσεις ερμηνεύονται πάντοτε και σημειώνεται αστερίσκος σε περιπτώσεις που παραπέμπεται ο αναγνώστης να βρει την ανάλυση μιας φράσης σε ένα άλλο λήμμα. Οι παροιμίες αναγράφονται, μόνον όταν είναι πολύ κοινές ή όταν εξυπηρετούν τη σημασιολογική κατανόηση του λήμματος.

Πριν από τον ορισμό και μέσα σε παρένθεση δίνονται οι σημασιολογικοί χαρακτηρισμοί, *μεταφορά, επέκταση*, που αιτιολογούν την κατάταξη και προσδιορίζουν τη σημασιολογική παραγωγή. Επίσης, δίνονται πληροφορίες σχετικές με το χρηστικό επίπεδο της λέξης ή της σημασίας· δηλώνεται, δηλαδή, αν μια χρήση είναι σπάνια, αν ανήκει σε κάποια επιστήμη, τέχνη, επάγγελμα, αν λέγεται στην οικεία γλώσσα (της φιλικής συναναστροφής), αν λέγεται στη μάγκικη, αν είναι από τις λογοτεχνικές, τις παρωχημένες ή τις ευρύτερα γνωστές διαλεκτικές, αν λέγεται για πρόσωπο ή για πράγμα, για έμψυχο ή για άψυχο.

Στο ετυμολογικό μέρος, το οποίο συνέταξε ο καθηγητής Ε. Πετρούνιαν, δίνεται η ιστορία των λέξεων τόσο από μορφολογική όσο και από σημασιολογική άποψη, και, σε ειδικές περιπτώσεις, από φωνολογική. Διασαφηνίζεται αν η λέξη πρωτοδημιουργήθηκε στα αρχαία ελληνικά, στην ελληνιστική περίοδο, στα με-

2. Ο αείμνηστος καθηγητής Λίνος Πολίτης χάρισε στο Ινστιτούτο το ανεπεξέργαστο υλικό που συγκροτήθηκε από την αποδελτίωση κεμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας (από τον 18ο έως το πρώτο μισό του 20ού αι.).

σαιωνικά ελληνικά, αν είναι δάνειο στα μεσαιωνικά ή στα νέα ελληνικά ή αν είναι νέα λαϊκή δημιουργία· στην τελευταία περίπτωση δεν δίνεται χαρακτηρισμός. Επίσης, καθορίζεται αν η λέξη δημιουργήθηκε μέσα στη νεότερη λόγια παράδοση με βάση παλαιότερα πρότυπα ή πρόκειται για λόγιο δανεισμό από παλαιότερες περιόδους της γλώσσας (εσωτερικός δανεισμός). Δίνεται η ετυμολογική ιστορία των λέξεων που προήλθαν από ξένες γλώσσες είτε μέσω της λαϊκής είτε μέσω της λόγιας παράδοσης. Χαρακτηρίζονται οι επιστημονικοί και οι τεχνικοί όροι που δεν υπήρχαν στην αρχαιότητα, αλλά δημιουργήθηκαν από ξένους επιστήμονες με βάση αρχαία ελληνικά γλωσσικά στοιχεία ή συνδυασμό αρχαίων ελληνικών και λατινικών, και που από τις νεότερες ξένες γλώσσες ή από τη διεθνή επιστημονική ορολογία έρχονται σήμερα στα νέα ελληνικά.

Άμεσος στόχος μας είναι να ολοκληρώσουμε την πρώτη μορφή του Λεξικού. Αμέσως μετά την έκδοσή του θα συνεχιστεί η εργασία βελτίωσης και ανανέωσης του, όπως ανάλογα συμβαίνει με τους λεξικογραφικούς οίκους όλου του κόσμου. Από και πέρα, και το ίδιο το βασικό λεξικό θα χρειαστεί αμέσως αναθεώρηση, που θα οδηγήσει σε βελτιωμένη δεύτερη έκδοση, και νέα λεξικά μπορούν να ετοιμαστούν με βάση το αρχικό, π.χ. ένα μικρό λεξικό για το δημοτικό σχολείο, ειδικά λεξικά σε συνεργασία με επιστήμονες και τεχνικούς ειδικούς σε ποικίλους τομείς της ανθρώπινης γνώσης, λεξικό καταλήξεων, φωνητικής, εικονόγραφο κ.ά.

Για τη σημασία που έχει η συγγραφή και η έκδοση ενός επιστημονικού, συγκροτημένου λεξικού της νέας ελληνικής δεν χρειάζεται, ίσως, να πει κανείς πολλά. Το άπλωμα της δημοτικής σε όλους πλέον τους τομείς της νεοελληνικής ζωής το καθιστά τελείως απαραίτητο όχι μόνο για την εκπαίδευση, αλλά και για ολόκληρη την ελληνική κοινωνία. Η τεράστια τεχνολογική πρόοδος σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, σε ολόκληρο τον κόσμο, δημιουργεί καθημερινά και νέους επιστημονικούς όρους και νέες εκφράσεις, που λείπουν (παγκοσμίως, μάλιστα) από τα υπάρχοντα λεξικά.

Τελειώνοντας, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλα τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου για την αμέριστη συμπαράστασή τους, τον πρόεδρο καθηγητή Γ. Παράσογλου για τον χρόνο που αφιερώνει σε κάθε πρόβλημα που ανακύπτει, ιδίως τώρα που βρισκόμαστε στην τελική φάση του τυπογραφείου, τον διευθυντή Κ. Προκόβα, και, βέβαια, να τονίσουμε την ουσιαστική συμβολή της τριμελούς επιτροπής από τους καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Δ. Λυπουρλή, Μ. Σετάτο και Κ. Τσαντσάνογλου, η οποία εποπτεύει το Λεξικό και συνεργάζεται τακτικά με την ομάδα του Λεξικού για την επίλυση προβλημάτων και τη λήψη κατευθυντήριων αποφάσεων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Principles of the International Phonetic Association. 1949. London: Department of Phonetics, University College London.